

نقش اهل بیت در حیات جاودانه قرآن

ابراهیم کلانتری*

چکیده

اهل بیت، در قرآن کریم، روایت‌ها و عُرف جامعه اسلامی بر چه کسانی اطلاق می‌شود؟ و نقش آنان در حیات جاودانه قرآن چیست؟ پژوهش درباره این مسئله مجال بیشتری می‌خواهد، ولی این نوشتار می‌کوشد به طور فشرده و با استناد به منابع معتبر، به بررسی اجمالی آن بپردازد.

بی‌تردید، این مسئله از آغاز پیدایی مباحث تفسیری و کلامی در جهان اسلام همواره مورد توجه اندیشمندان این حوزه‌ها بوده‌است، ولی اهمیت آن در اندیشه اسلامی به ویژه در عصر حاضر چنان است که امکان پژوهش‌های بسیار درباره آن وجود دارد.

در این نوشتار، روشن می‌شود که اهل بیت تنها برگروه اندکی از خاندان پیامبرگرامی اسلام علیهم‌السلام اطلاق می‌گردد که بنا بر صراحت بیان آن حضرت، میان آنان و قرآن پیوندی همیشگی برقرار است. این پیوند ابدی، جایگاه ویژه‌ای را برای اهل بیت علیهم‌السلام در کنار قرآن رقم زده است که اگر به دقت بررسی شود، ره آورد ارجمندی را در باره حیات جاودانه قرآن در پی خواهد داشت. نگارنده می‌کوشد تا با این رویکرد، به مطالعه پیوند قرآن و اهل بیت بپردازد.

واژگان کلیدی: اهل بیت، قرآن، حیات جاودانه، پیوند قرآن و اهل بیت.

*استادیار دانشگاه الزهراء ع

در برخی از آیات قرآن و نیز در بیان پیامبر گرامی اسلام ﷺ از گروهی با عنوان «اهل بیت» یاد شده است که از هرگونه پلیدی پاک‌اند و فضیلت‌ها و موقعیت ویژه‌ای را در اسلام دارند. از جمله فضیلت‌هایی که پیامبر ﷺ برای این گروه برشمرده و بدان اصرار ورزیده است، پیوند ابدی آنان با قرآن کریم است.

این پیوند که بنابه سخن صریح پیامبر ﷺ اگر مورد توجه مسلمانان قرارگیرد، نجات‌بخش امت اسلامی از گمراهی‌ها خواهد بود، جایگاه ویژه‌ای را برای اهل بیت در کنار قرآن رقم می‌زند این نوشتار می‌کوشد تنها به یک مسئله از ده‌ها مسئله‌ای که در موضوع اهل بیت و اسلام وجود دارد، پردازد و آن تبیین نقش اهل بیت در حیات جاودانه قرآن است.

نگارنده خواهد کوشید با مراجعه به منابع اصیل دینی و تحلیل آموزه‌های اسلامی و اسناد و مدارک دیگر به تبیین موضوع پردازد و جنبه‌های مختلفی از آن را در معرض داوری و نقد منصفانه پژوهشگران دینی قراردهد. پیش از ورود به موضوع، برخی مباحث مقدماتی به اختصار طرح خواهد شد.

ریشه‌شناسی مفهوم اهل بیت و عترت

ابن منظور، «اهل‌البیت» را به معنی ساکنان خانه دانسته است؛ همان‌گونه که «اهل الرجل» را به معنی نزدیک‌ترین افراد به وی و در جای دیگر، به «عشیره» و نزدیکان وی معنا کرده است. (ابن منظور، ۱۹۹۶م: ماده اهل)

راغب اصفهانی در ذیل ماده «اهل» می‌گوید:

«اهل الرجل» در اصل به کسانی اطلاق می‌شود که به همراه او در یک مسکن زندگی می‌کنند. سپس به صورت مجاز، به کسانی اطلاق شده است که با وی در نَسَب مشترک‌اند. (راغب اصفهانی، ۱۴۱۶ق: ماده اهل)

فیروزآبادی در ذیل همین ماده چنین می‌گوید:

اهل الرجل عبارتند از خانواده و نزدیکان وی که جمع آن «اهلون»، «اهال»، «آهال» و «اهلات» است ... و اهل‌البیت عبارتند از ساکنان خانه ...». (فیروزآبادی، بی‌تا: فصل الهمزه و الباء، باب اللام، ذیل ماده اهل)

بنابراین، واژه «اهل» به معنای گروهی است که به سبب اشتراک در امر معینی، اعم از

مادی یا معنوی، میان آنها نوعی انتساب پدید آمده است. این اشتراک معین، با مضاف‌الیه «اهل» تعیین می‌گردد.

بر این اساس، «اهل البیت» به گروهی اطلاق می‌گردد که به سبب اشتراک در انتساب به شخص معین و یا سکونت در منزل معینی، میان آنان نوعی انتساب پدید آمده است. همچنین «الف و لام» عهد در مضاف الیه اهل [البیت]، یاد آور بیت معین، یعنی خانه پیامبر اسلام ﷺ است. (طبرسی، بی تا: ج ۸، ص ۵۵۸)

از این رو، «اهل البیت» مترادف با «اهل بیت النبی ﷺ» شناخته می‌شود. به همین سبب، کاربرد «اهل البیت» به صورت مطلق در عرف رایج مسلمانان، از صدر اسلام تاکنون، ویژه خاندان پیامبر ﷺ بوده است. (راغب اصفهانی، ۱۴۱۶ق: ذیل واژه اهل) این واژه در فارسی با حذف «الف و لام» و به صورت «اهل بیت» استعمال می‌شود.

لغت شناسان، واژه «عترت» را نیز با واژه «اهل بیت» هم معنا دانسته‌اند. ابن منظور می‌گوید: «عترت مرد همان نزدیکان او از پسر و غیر پسر هستند» (ابن منظور، ۱۹۹۶م: ذیل واژه عترت) وی در ادامه، پس از نقل حدیث تقلین از پیامبر ﷺ است می‌گوید:

بنا به برخی از نقل‌ها، پیامبر ﷺ در آن حدیث فرموده: اَنْی تَارکُ فِیکُم الثَّقَلِینِ، کِتَابَ اللّٰهِ وَ عِترتی اهل بیته؛ پس پیامبر ﷺ عترت را با اهل بیت یکی دانسته است. (همان)

ابن منظور در ادامه همین گفتار به نقل از ابن اعرابی می‌گوید:

فَعِترَةُ النَّبِیِّ ﷺ وَ لِدُ فَاطِمَةَ التَّبَوَلِ ﷺ. (همان)

فراهدی نیز در بیان معنای عترت سخنی مشابه سخن ابن منظور دارد. وی می‌گوید: وَ عِترَةُ الرَّجُلِ اقْرَابَاؤُهُ مِنْ وُلْدِهِ وَ وُلْدِ وُلْدِهِ وَ بَنی عَمِّهِ دُنْیَاً. (فراهدی، ۱۴۲۵ق: ذیل واژه عترت)

کاربرد «اهل البیت» در قرآن

در قرآن کریم، واژه «اهل البیت» تنها در دو آیه شریفه به کار رفته است: الف: قَالُوا اَتَعْجِبِينَ مِنْ اَمْرِ اللّٰهِ رَحْمَةً اللّٰهِ وَبَرَکَاتِهِ عَلَیْكُمْ اَهْلَ الْبَیْتِ اِنَّهُ حَمِیدٌ مَّجِیدٌ. (هود: ۷۳) [فرشتگان به همسر ابراهیم] گفتند: آیا از کار خدا تعجب می‌کنی، رحمت و برکات خداوند بر شما خاندان ابراهیم است؛ زیرا خداوند بسیار ستوده و بزرگوار است.

اِنَّمَا یُرِیدُ اللّٰهُ لِیُذْهِبَ عَنْکُمُ الرِّجْسَ اَهْلَ الْبَیْتِ وَ یُطَهِّرَکُمْ تَطْهِیرًا. (احزاب: ۳۳) بی‌گمان، خداوند فقط می‌خواهد پلیدی و گناه را از شما خاندان پیامبر ﷺ دور کند و

کاملاً شما را پاک سازد.

آیه اول درباره ابراهیم خلیل علیه السلام و خاندان آن حضرت است که در آیه‌های پیش و پس از آن، داستان نزول فرشتگان بر آن حضرت و بشارت تولد حضرت اسحاق و در پی آن تعجب همسر پیر ابراهیم مطرح شده است. آیه دوم که به آیه تطهیر شهرت دارد، بنا به نظر همه مسلمانان، به خاندان پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله و سلم اختصاص دارد. (طبرسی، همان)

براساس این آیه و حصری که در آن است، خداوند بزرگ هر گونه ناپاکی را از اهل بیت پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم دور ساخته است.

کیستی اهل بیت پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم

برای شناخت دقیق اهل بیت پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم، تنها راه مراجعه به روایت‌های اسلامی است. براساس این آموزه‌ها، اهل بیت به پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم، علی، فاطمه، حسن و حسین علیهم السلام اختصاص دارد. جلال‌الدین سیوطی در تفسیر روایی خود، بسیاری از این روایت‌ها را با اسناد مختلف از صحابه پیامبر آورده است. (سیوطی، ۱۴۲۱ق: ج ۶، ص ۵۳۳ - ۵۳۵)

طبرسی نیز در روایت‌های بسیاری را از ابوسعید خدری، انس بن مالک، واثله بن اسقع، عایشه، ام سلمه، جابر و حسن بن علی علیه السلام نقل می‌کند که همگی با صراحت به بیان همین مطلب پرداخته‌اند. (طبرسی، بی تا: ج ۸، ص ۵۵۹ و ۵۶۰) در یکی از این روایت‌ها آمده است:

عن ابی سعید الخدری، عن النبی صلی الله علیه و آله و سلم، قال: نزلت هذه الآية فی خمسة فی و فی علی و حسن و حسین و فاطمة (همان: ص ۵۵۹)

پیامبر فرمود آیه تطهیر درباره پنج نفر نازل شده است من، علی، حسن، حسین و فاطمه علیهم السلام.

طبرسی پس از نقل چندین روایت با همین مضمون، می‌گوید:

روایت‌ها در این زمینه بسیار است که هم از طریق اهل سنت و هم از طریق شیعه رسیده است و اگر بخواهیم همه آن‌ها را بیاوریم، کتاب به درازا می‌کشد. (همان: ص ۵۶۰)

علامه طباطبایی نیز در ذیل آیه تطهیر بسیاری از این روایت‌ها با اسناد گوناگون می‌آورد و می‌گوید: روایات وارده در این خصوص از طریق اهل سنت فراوان است و همچنین از طریق شیعه، هر کس می‌خواهد بر آنها مطلع شود به غایه المرام بحرانی و عبقات الابرار مراجعه نماید.

(طباطبایی، ۱۴۱۴ق: ج ۱۲، ص ۳۱۹)

علامه مجلسی نیز روایت‌های فراوانی در این زمینه آورده است. (مجلسی، ۱۴۰۳ق: ج ۲۵)

فراوانی روایت‌ها در این زمینه چنان است که برای پژوهشگر منصف تردیدی در نزول آیه شریفه در شأن والا و فضیلت بی‌مانند پیامبر ﷺ، علی، فاطمه، حسن و حسین ﷺ باقی نمی‌گذارد. البته در کتاب‌های حدیثی و تفسیری، روایت‌های دیگری نیز دیده می‌شود که به تبیین مصادیق اهل بیت پیامبر ﷺ پرداخته‌اند. (مجلسی، ۱۴۰۳: ج ۲۳، باب فضایل اهل بیت) بر اساس این روایت‌ها، افزون بر اصحاب کساء [پیامبر ﷺ، علی، فاطمه، حسن و حسین ﷺ] نه امام معصوم ﷺ از فرزندان حسین ﷺ نیز در زمره اهل بیت پیامبر قرار می‌گیرند. پیامبر گرامی ﷺ گاهی از این گروه با واژه «اهلی»؛ (سیوطی، ۱۴۲۱: ج ۶، ص ۵۳۳)* گاهی نیز با واژه «اهل بیتی» (همان: صص ۵۳۲ - ۵۳۴)، گاه با واژه «عترتی» (صدوق، ۱۳۷۲: ج ۱، ص ۲۲۱) و در پاره‌ای موارد با ترکیب «عترتی، اهل بیتی» از آنان یاد کرده است. (مجلسی، همان: ج ۲۳، ص ۱۰۶)

عیاشی در ذیل آیه شریفه:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ. (نساء (۴): ۵۹)

روایتی طولانی را به نقل از ابوبصیر از امام باقر ﷺ نقل می‌کند که بر اساس آن، مصادق‌های «اولی الامر» در این آیه، با مصادیق «اهل بیت» در آیه تطهیر یکسان‌اند. این روایت، با یادآوری آنچه از پیامبر ﷺ در تعیین مصادق‌های دو آیه و برخی آیات دیگر رسیده است، «دوازده امام معصوم» را مصادق قطعی «اولی الامر» و «اهل‌البیت» شمرده است. بر اساس همین روایت، پیامبر گرامی اسلام ﷺ از این گروه، با واژه‌های «اهل‌بیتی»، «ثقلی»، «اهلی» یاد کرده است. (عیاشی، بی‌تا: ج ۱، ص ۲۷۶ و ۲۷۷) بنا بر برخی روایت‌های منقول در ذیل آیه «اولی الامر»، پیامبر ﷺ از اولین تا آخرین این گروه را برای برخی از اصحاب خود نام برده است. (همان، ص ۲۸۰)

پیوند قرآن و اهل بیت در نگاه پیامبر ﷺ

پیامبر گرامی اسلام ﷺ فضیلت‌های بسیاری را برای اهل بیت خود برشمرده است که بر اساس آن‌ها، اهل بیت ﷺ در جایگاه بی‌بدیلی در میان امت اسلامی قرار می‌گیرند. از جمله، مهم‌ترین این فضیلت‌ها، هم‌سنگ قرار دادن اهل بیت با قرآن و پیوند ناگسستنی آن

* این روایت را ابن جریر، حاکم و ابن مردویه از سعد نقل کرده‌اند.

دوتا قیامت است. بنا به روایتی که شیعه و اهل سنت بر اعتبار و صحت آن اتفاق نظر دارند و به «حدیث ثقلین» معروف است، پیامبر اسلام ﷺ فرموده است:

انی قد ترکْتُ فیکم الثَّقَلینِ، ما ان تمسکتُم بهما لن تَضَلُّوا بعدی، و احدهما اکبر من الآخر: کتاب الله حبلٌ ممدودٌ من السماء الی الأرض و عترتی اهل بیتی، الا و انهما لن یفترقا حتی یردا علیّ الحوض. (مجلسی، ۱۴۰۳ق: ج ۲۳، ص ۱۰۶)

من در میان شما دو شیء گران بها به جا نهادم که اگر بدانها تمسک جویند، هرگز پس از من به بی‌راهه نخواهید رفت؛ یکی از آن دو، از دیگری بزرگ‌تر است: کتاب خدا (قرآن) که ریسمان آویخته‌ای است از آسمان به زمین و عترت من، اهل بیتم. آگاه باشید که آن دو هرگز از هم جدا نخواهند شد تا آنکه کنار حوض بر من وارد شوند.

این حدیث را بسیاری از صحابه برجسته پیامبر ﷺ از آن حضرت نقل کرده‌اند و به صورت متواتر از نسلی به نسل دیگر منتقل شده است. (بلاغی، ۱۳۷۸: ج ۱، ص ۱۰۰ و ۱۰۱) بیشتر مسندها، جوامع حدیثی و کتاب‌های فضایی که اهل سنت نگاشته‌اند، از آغاز عصر نگارش حدیث تاکنون، حدیث ثقلین را از یک صحابی پیامبر و یا بیشتر نقل کرده‌اند. برخی از این آثار، حدیث یاد شده را از پیش از بیست صحابی نقل کرده‌اند؛ حال یا به صورت مجمل، آن گونه که ابن حجر در الصواعق المحرقة آورده است و یا به صورت مسند و مفصل، به گونه‌ای که سخاوی، سیوطی، سمهودی و دیگران آورده‌اند. (همان: ص ۱۰۱)

توجه در متن حدیث و سندهای آن نشان می‌دهد که پیامبر اسلام ﷺ این سخن را در مناسبت‌های مختلف بر اصحاب و پیروان خود عرضه داشته و آنان را از اهمیت پیوند ناگسستگی قرآن و اهل بیت خود آگاه ساخته است. ابن حجر هیمتی از عالمان برجسته اهل سنت در این زمینه می‌گوید:

حدیث یاد شده طرق بسیاری دارد. بیست و چند نفر از صحابه آن را روایت کرده‌اند برخی از آنان این حدیث را در سفر حجة الوداع و در روز عرفه از وی شنیده و نقل کرده‌اند. برخی آن را در زمان بیماری پیامبر و در حضور جمع زیادی از صحابه نقل کرده‌اند. گروهی دیگر آن را در ماجرای بزرگ و فراموش ناشدنی غدیر خم از پیامبر شنیده‌اند و سرانجام گروهی دیگر گفته‌اند پیامبر ﷺ پس از بازگشت از طایف، خطبه‌ای ایراد کرد و در آن حدیث ثقلین را بیان فرمود. (هیمتی، بی‌تا: ص ۱۵۰)

اهمیت حدیث ثقلین بیش از هر چیز در هم سنگ قرارگرفتن اهل بیت ﷺ و قرآن در زبان پیامبر اسلام ﷺ است. تعبیر پیامبر ﷺ از قرآن و اهل بیت ﷺ به «ثقلین»، نشانه

بزرگی قدر و بلندی جایگاه آن دو در حیات اسلام است. (ابن منظور، ۱۹۹۶م: ج ۱، ذیل ماده ثقل) براساس این روایت، مصون ماندن امت اسلامی از هرگونه انحراف در عصر خاتم، در گرو چنگ یازیدن به قرآن و عترت است و این دو تا قیامت، پاسخ گوی نیازهای معرفتی آدمیان خواهند بود.

فلسفه پیوند قرآن و اهل بیت علیهم السلام

پیوند قرآن و اهل بیت علیهم السلام از پشتوانه وحیانی دقیقی برخوردار است که اندیشه در پاره ای از آیات قرآن آن را به نیکی آشکار می کند. بر اساس برخی آیات قرآن که درباره وحی و نبوت به صراحت سخن گفته اند، وحی آسمانی در همه دوره‌های تاریخی خود با دو ویژگی همراه بوده است. ویژگی نخست اینکه همواره وحی با زبان و لغت قابل فهم پیامبران و مخاطبان وحی نازل شده است؛ دوم اینکه در کنار وحی، همواره حضور یک عنصر انسانی قابل اعتماد و آگاه به دقایق کلام خداوند ضرورت داشته است تا افزون بر دریافت و ابلاغ وحی، مسئولیت تبیین و تعلیم جنبه‌های گوناگون وحی را در حیات دنیوی و اخروی آدمیان نیز عهده‌دار باشد. روشن‌ترین آیه قرآن در این زمینه چنین است:

وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ رُسُولٍ إِلَّا لِنُذِرَ قَوْمَهُ لِيُبَيِّنَ لَهُمْ؛ (ابراهیم: ۱۴)؛ (۴)

هیچ پیامبری را جز با زبان قومش نفرستادیم تا [وحی را] برای آنان بیان کند.

قرآن درباره شخص پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله نیز این مسئولیت را به روشنی بیان کرده است:

وَالزُّبُرِ وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِيُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ؛ (نحل: ۱۶)؛ (۴۴)

و قرآن را بر تو نازل کردیم تا آنچه برای مردم نازل شده است بر ایشان تبیین نمایی و باشد که بیاندیشند.

قرآن در جای دیگر، مسئولیت تعلیم وحی را در کنار دیگر مسئولیت‌ها برعهده شخص

پیامبر صلی الله علیه و آله می‌داند:

هُوَ الَّذِي بَعَثَ فِي الْأُمِّيِّينَ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ

اوست آن که در میان بی سوادان، پیامبری از خودشان برانگیخت تا آیات او را بر آنان

بخواند و پاکشان گرداند و کتاب و حکمت را بر ایشان بیاموزد. (جمعه: ۶۲)؛ (۲)

بر اساس این آیات، وحی آسمانی هیچ گاه بدون یک عنصر انسانی برگزیده، به جامعه

انسانی عرضه نگشته است و پیامبران الهی، انسان‌های برگزیده و آگاه به دقایق وحیانی

بوده اند که افزون بر دریافت و ابلاغ وحی، مسئولیت تبیین آن را نیز برعهده داشته‌اند. اکنون با ختم نبوت، نزول وحی خاتمه یافته است، ولی اعتبار وحی قرآنی بنا به باور عموم مسلمانان تا قیامت باقی است. این جاودانگی و ابدیت قرآن در بستر زمان، از یک سو و پیدایی نیازهای جدید در عرصه حیات فردی و جمعی مؤمنان از سوی دیگر، حضور مفسران آگاه و آشنا به اسرار و ژرفای وحی را در کنار قرآن برای همه زمان‌ها ضرورت می‌بخشد. حضور چنین عناصر انسانی در کنار قرآن سبب می‌شود تا زلال آیات وحی همواره بر زندگی آدمیان نازل گردد و عصرها و نسل‌های متوالی از هدایت‌های آسمانی قرآن بی‌بهره نمانند.

پیامبر اسلام ﷺ که خود راهنمای وحی الاهی بود، به زیبایی «پیوند قرآن و اهل بیت ﷺ» را پاسخ گوی این نیاز اساسی در عصر خاتمیت دانسته است. به نظر می‌رسد راز تأکید پیامبر ﷺ بر این پیوند مقدس و اعلام تکراری آن در همین نکته اساسی نهفته باشد از این رو، باید پی آمدهای آن مورد توجه قرار گیرد.

نقش اهل بیت ﷺ در جاودانگی قرآن

از رهگذر پیوند قرآن و اهل بیت ﷺ چه نتایجی در زمینه جاودانگی قرآن در بستر پویای زمان به دست می‌آید؟

پاسخ روشن به این پرسش، افزون بر اینکه ما را بر نقش اهل بیت ﷺ در جاودانگی قرآن آگاه می‌سازد، اهمیت این پیوند ناگسستنی و مورد تأکید پیامبر اسلام ﷺ را نیز آشکار خواهد ساخت. بنابر آموزه‌های اسلامی، اهل بیت ﷺ در کنار قرآن نقش بی‌بدیلی داشته‌اند و در جاودانگی قرآن در بستر زمان، اثرگذار بوده‌اند. نمادهای عینی این نقش بی‌بدیل را در ادامه این نوشتار بررسی می‌کنیم.

تبیین درست وحی به فراخور نیازهای زمان

نخستین نتیجه‌ای که از پیوند قرآن و اهل بیت ﷺ به دست می‌آید، تبیین درست آیات قرآن پس از رحلت پیامبر ﷺ از سوی اهل بیت آن حضرت بود. پیش‌تر گذشت که این مسئولیت خطیر بنا به تصریح قرآن کریم در عصر حضور پیامبر، برعهده آن حضرت بود. با رحلت پیامبر ﷺ گرچه نزول وحی پایان یافت، ولی امر تبیین وحی هرگز بنه پایان نرسید. این بدان سبب است که آیات قرآن همان‌گونه که انسان‌های عصر حضور پیامبر را

مخاطب قرار می‌دهند، انسان‌های پس از آن را نیز به گونه‌ای یکسان مخاطب خود قرار می‌دهند و این خطاب یکسان به طور منطقی، مستلزم تبیین و تشریح پیوسته است.

پیوند مستمر اهل بیت علیهم‌السلام با قرآن، درحقیقت پیش‌بینی سازوکار دقیقی است که به این نیاز منطقی پاسخ شایسته می‌دهد. اگر به این سازوکار بی‌توجهی شود، آیات قرآن در عصر پس از پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم به گزاره‌های صامتی تبدیل خواهند شد که هرگز نمی‌توانند با نیازهای عصری مؤمنان ارتباط برقرار سازند و در عمل، از متن زندگی فردی و جمعی آدمیان برکنار خواهند ماند.

این حقیقت بنیادی، در کلام ناب امام علی علیه‌السلام به روشنی آمده است:

هذا کتابُ الله الصامت و انا المعبر عنه فخذوا بكتاب الله الناطق. (محمّدی ری شهری، ۱۴۲۱ق: ج ۸، ص ۲۰۷)

قرآن کتاب ساکت خداوند است و من آن را تبیین می‌کنم؛ پس به کتاب ناطق خداوند تمسک جوئید.

امام باقر علیه‌السلام با استناد به قرآن کریم، بر ضرورت حضور امامان معصوم علیهم‌السلام پس از پیامبر گرامی صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم برای هدایت مؤمنان به حقیقت وحی، استدلال می‌کند و می‌فرماید:

فی قول الله عزوجل: «انما انت منذرٌ و لكل قوم هاد». فقال: رسول الله المنذر و لكل زمان مّنا هاد یهدیهم الی ما جاء به نبی الله صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم، ثم الهدایة من بعده علی ثم الأوصیاء واحداً واحداً. (کلینی، بی‌تا: ج ۱، ص ۲۷۲)

... از امام باقر علیه‌السلام درباره این آیه که همانا تو ای پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم بیم دهنده‌ای و برای هر گروهی رهبری است. پرسیدم، امام فرمود: رسول خدا بیم دهنده است و در هر زمانی از ما اهل بیت رهبری است که مؤمنان را به آنچه پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم از سوی خدا آورده هدایت می‌کند. رهبران پس از پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم، نخستین آنان علی است و پس از او اوصیایش یکی پس از دیگری هستند.

حضرت علی بن موسی الرضا علیه‌السلام در بیان فلسفه حضور امامان معصوم علیهم‌السلام در میان مؤمنان در عصر پس از پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم، بر همین نکته بنیادی تصریح می‌کند و اهل بیت پیامبر را ضامن جریان درست آموزه‌های دینی در میان مؤمنان و نگاهبانان امین امانت الهی در میان مردمان دانسته است. (صدوقی، بی‌تا: ج ۲، ص ۱۰۱)

امام صادق علیه‌السلام نیز بر این مطلب تأکید می‌کند و می‌فرماید:

انا اهل البيت لم یزل الله یبعث فینا من یعلم کتابه من اوله الی آخره. (صفا قمی، ۱۳۷۴:

ص ۲۱۴)

همواره خداوند در میان ما اهل بیت، کسی را بر می‌گزیند که کتابش را از آغاز تا انجام می‌داند. ایشان در جای دیگر می‌فرماید:

و عندنا والله علم الكتاب كله. (کلینی، بی تا: ج ۱، ص ۳۳۳)
 به خدا قسم همه علم قرآن نزد ماست؛

برخی از عالمان اهل سنت خواسته‌اند این نقش حیاتی اهل بیت علیهم‌السلام را انکار کنند، (ابوزهره، بی تا: ص ۲۲۰)، ولی به دلیل تأکید روشن پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم بر این مهم بسیاری از اندیشه‌وران اهل سنت نیز همچون عالمان شیعی بر این نقش صحه گذاشته‌اند و با صراحت به طرح آن پرداخته‌اند. در این میان، دیدگاه عبدالکریم شهرستانی از عالمان شهیر اهل سنت، بسیار روشنگر است. وی معتقد است خداوند، علم قرآن را تنها نزد حاملانی از خاندان پاک پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم و برگزیدگانی از صحابه آن حضرت قرار داده است. آنان وارثان آن حضرت و یکی از دو «ثقل» و مجمع البحرین کتاب و سنت‌اند. ایشان هدایتگر امت و دانشوران راستین‌اند که همواره و همه جانبه در مقام تفسیر و تأویل آیات قرآن از آن پاسداری می‌کنند. شهرستانی در بخشی از بیان خود بر اتفاق نظر همه صحابه پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم بر اختصاص علم قرآن به اهل بیت علیهم‌السلام تصریح می‌کند و می‌گوید:

صحابه بر این مطلب که علم قرآن مخصوص اهل بیت علیهم‌السلام است اتفاق نظر داشتند؛ زیرا آنان از علی بن ابیطالب رضی‌الله‌عنه می‌پرسیدند: آیا شما اهل بیت جز به سبب قرآن بر ما برتری دارید. اینکه صحابه از چیز دیگری غیر از قرآن از آن حضرت می‌پرسند، خود دلیل بر اتفاق نظر آنان بر اختصاص علم قرآن (تنزیل و تأویل آن) به اهل بیت است. (شهرستانی، ۱۳۶۸: ص ۲).

افزون بر اینکه بر اهل بیت علیهم‌السلام این نقش مهم همواره تصریح و تأکید کرده‌اند، شاگردان مکتب آنان نیز که به خردورزی شهره بوده‌اند، در مناظره‌های خود با منکران جایگاه اهل بیت علیهم‌السلام، بر این نقش بی‌بدیل تأکید کرده‌اند. در این میان، مناظره منصور بن حازم با گروهی از مخالفان (صدوق، ۱۳۸۰: ج ۱، ص ۶۲۴ - ۶۲۸)، مناظره هشام ابن حکم با مرد شامی (کلینی، بی تا: ج ۱، ص ۲۴۰ - ۲۴۴)، همچنین مناظره ایشان با عمرو ابن عبید (صدوق، همان: ص ۶۲۸ - ۶۳۴) خواندنی و تأمل برانگیز است. آنچه از این گونه مناظره‌ها به دست می‌آید، اهمیت نقش اهل بیت علیهم‌السلام در کنار قرآن به منظور تبیین مفاهیم و آموزه‌های آیات وحی به فراخور نیازهای آدمیان در عصرهای پس از رسول خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم است.

لازم به یاد آوری است که مرجعیت علمی اهل بیت علیهم‌السلام در نبیین آموزه‌های وحیانی،

نه به آیات معین و نه به زمان مشخصی اختصاص ندارد، بلکه این مرجعیت فرا زمانی است. این حقیقت را می‌توان به روشنی از حدیث ثقلین فهمید؛ زیرا در آن حدیث نخست بر پیوند قرآن و اهل بیت (به صورت مطلق) و نیز بر استمرار آن پیوند تا قیامت تصریح شده است.

ابن حجر هیتمی از عالمان اهل سنت، در باره استمرار پیوند اهل بیت با قرآن می‌گوید: در روایات تمسک به اهل بیت اهل بیت علیهم‌السلام به این نکته اشاره شده است که همان گونه که قرآن تا قیامت جاودان است و لزوم تمسک به آن ابدی است، شایستگی اهل بیت پیامبر (برای تمسک به ایشان نیز تا روز قیامت به قوت خود باقی است) (ابن هیثم، همان: ص ۱۵۰).

وی در همین زمینه به حدیث دیگری از پیامبر گرامی صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم استناد می‌کند:

فِي كُلِّ خَلْفٍ مِنْ أُمَّتِي عَدُولٌ مِنْ أَهْلِ بَيْتِي يَنْفُونَ عَنْ هَذَا الدِّينِ تَحْرِيفَ الضَّالِّينَ وَاتِّحَالَ الْمُبْطِلِينَ وَتَأْوِيلَ الْجَاهِلِينَ أَلَا وَإِنْ أُمَّتَكُمْ وَفَدَكُمْ إِلَى اللَّهِ عَزَّوَجَلَّ فَانظُرُوا مَنْ تَوَفَّدُونَ. (همان: ص ۱۵۰)

علامه سید محسن امین (امین عاملی، ۱۴۰۰ق: ج ۳، ص ۱۳۶)، شیخ طوسی (طوسی، ۱۳۷۶ق: ج ۱، ص ۴)، محمدحسین بروجرودی (بروجردی، ۱۳۹۹ق: ج ۱، ص ۷۵) و بسیاری از دین پژوهان دیگر بر این نکته تصریح کرده‌اند.

از آنچه گذشت افزون بر روشن گری جایگاه بی‌بدیل اهل بیت در تبیین آیات وحی، این نکته ظریف نیز به دست می‌آید که پشتوانه اهل بیت در این تبیین، اتصال آنان به ذخیره علم خداوندی است. این حقیقت را می‌توان از کنار هم نهادن آیه تطهیر *إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيراً* (احزاب: ۳۳) و آیات شریفه *إِنَّهُ لَقُرْآنٌ كَرِيمٌ فِي كِتَابٍ مَكْنُونٍ لَا يَمَسُّهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ* (الواقعه: ۵۶) (۷۷-۷۹) به دست آورد. اگر آیه «لَا يَمَسُّهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ» را آن گونه که برخی از مفسران (طباطبایی، ۱۴۱۴ق: ج ۱۹، ص ۱۳۷) نظر داده‌اند وصف برای «کتاب مکنون» قرار دهیم، در این صورت معنای سخن خداوند چنین می‌شود که تنها «المُطَهَّرُونَ» می‌توانند از کتاب مکنون که منبع اصلی قرآن است آگاه شوند. بنا به نص صریح آیه تطهیر، اهل بیت پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم از جمله «المُطَهَّرُونَ» هستند و در نتیجه، بر کتاب مکنون خداوند آگاهی دارند. این اتصال به ذخیره علم خداوندی، راز پیوند قرآن و اهل بیت و مرجعیت بی‌مانند آنان در تبیین درست وحی قرآنی در عصر خاتم است.

امام علی علیه‌السلام در بیان این حقیقت می‌گوید:

خداوند، آلودگی و زشتی را از ما خاندان دور کرد و از افتادن ما در دام گناه محافظت فرمود. ما گواه مردم و راهنمای آنان در زمین هستیم. ما همراه قرآن و قرآن قرین ما است

و هرگز از هم جدا نخواهیم شد. (مجلسی، ۱۴۰۳ق: ج ۳۳، ص ۲۷۰)

از رسمیت یافتن سخنان اهل بیت علیهم السلام در تبیین آیات وحی، بسیاری از مفاهیم کلی قرآن تفصیل می‌یابند؛ همان‌گونه که از همین رهگذر شماری از آموزه‌های عام و یا مطلق قرآن نیز تخصیص یا تقیید روبه‌رو می‌شوند و این، سرّی از اسرار پیوند قرآن و عترت در بستر زمان است.

آموزش روش درست اجتهاد در آیات قرآن

توجه به دو مقدمه زیر، نقش تعلیمی اهل بیت علیهم السلام را در اجتهاد روش‌مند در آیات قرآن نمایان می‌سازد:

الف) آیات فراوانی از قرآن کریم، همگان را اعم از مؤمنان و کافران، به ژرف اندیشی در آیات قرآن فراخوانده است. (ص (۳۸): آیه ۲۹؛ نساء (۴): ۸۲؛ محمد (۴۷): ۲۴؛ نحل (۵۶): ۴۴) بی شک، تدبر همگان در قرآن، مقدمه‌ها، ابزار و سازوکارهای متناسب می‌طلبد.

ب) توفیق مراجعه پیوسته و بی‌واسطه به اهل بیت علیهم السلام با هدف دریافت آموزه‌های بلند وحی، برای همه مؤمنان در هر زمان و مکان ممکن نیست؛ همان‌گونه که برای همه مؤمنان عصر حضور پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم نیز چنین توفیقی حاصل نبوده است.

با توجه به دو مقدمه بالا، آموزش روش فراگیر و سازوکار منطقی اجتهاد در آیات قرآن، از سوی اهل بیت علیهم السلام که خود جامع علوم قرآن‌اند، ضرورت می‌یابد. با این روش، مؤمنان ژرف اندیش می‌توانند همواره در آیات قرآن تدبر کنند و به تناسب زمان و نیازهای گوناگون آن، از هدایت‌های وحی بهره‌مند گردند. تدبر در آیات قرآن، در پرتو روش تعلیمی اهل بیت علیهم السلام، نوع خاصی از اجتهاد را پدید می‌آورد که در تفکر مبتنی بر ضرورت پیوند قرآن و اهل بیت علیهم السلام، باب آن همواره گشوده بوده است. نخستین نکته‌ای که در روش تعلیمی اهل بیت علیهم السلام در باره تفسیر آیات وحی دیده می‌شود، تشویق و ترغیب مؤمنان به ژرف اندیشی و اجتهاد در قرآن است. امام علی علیه السلام می‌فرماید:

وَتَعْلَمُوا الْقُرْآنَ فَأَنَّهُ أَحْسَنُ الْحَدِيثِ، وَتَفْقَهُوا فِيهِ فَانَّهُ رِبْعُ الْقُلُوبِ (نهج البلاغه، خطبه ۱۱۰)

قرآن را بیاموزید که بهترین سخن است و در آن ژرف بیاندیشید که بهار دل‌هاست.

همچنین آن حضرت همواره جابر بن عبدالله انصاری را به علم و آگاهی توصیف می‌کرد. کسی با شگفتی پرسید: فدایت شوم، شما جابر را این‌گونه توصیف می‌کنید؛ حال آنکه خود در دانش سرآمد روزگار هستید؟ امام علیه السلام در پاسخ فرمود:

انه كان يعرف تفسير قوله تعالى: إِنَّ الَّذِي فَرَضَ عَلَيْكَ الْقُرْآنَ لَرَأْدٌكَ إِلَى مَعَادٍ (قصص ۲۸):
(۸۵). (ارثر جفری، ۱۹۵۴م: ص ۲۶۲)

او تفسیر این سخن خداوند بزرگ را می‌دانند که فرمود: آن کس که قرآن را بر تو فرض کرد تو را به جایگاه خود باز می‌گرداند.

نکته دیگری که در روش تعلیمی اهل بیت علیهم‌السلام در مراجعه روش‌مند به آیات قرآن دیده می‌شود «تحدیر» مدعیان از تفسیر ناآگاهانه و غیر روش‌مند آیات قرآن است. سخنان امام صادق علیه‌السلام خطاب به ابوحنیفه نمونه روشنی از این گونه تحدیرهاست. در گفت‌وگوی امام علیه‌السلام با ابوحنیفه، پس از آنکه وی مدعی شناخت قرآن شد، امام علیه‌السلام خطاب به ایشان فرمود:

ای ابوحنیفه! مدعی علم فراوانی شدی! وای بر تو، چنین علمی را خداوند جز نزد اهل کتاب قرار نداده است؛ آنان که قرآن بر ایشان نازل شده است. وای بر تو! علم کتاب جز نزد فرزندان پیامبر خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم نیست. خداوند تو را از کتابش ذره‌ای عطا نکرده است. (حر عاملی، ۱۳۶۷: ج ۱۸، ص ۳۰)

مانند همین تحدیر شدید در مناظره امام باقر علیه‌السلام با قتاده ابن دعامه، فقیه مردم بصره نیز دیده می‌شود. (مجلسی، ۱۴۰۳ق: ج ۲۴، ص ۲۳۸؛ حر عاملی، همان: ج ۱۸، ص ۱۳۶)
در شیوه تعلیمی اهل بیت علیهم‌السلام، مراجعه به آیات قرآن و تفسیر آن‌ها نه تنها تجویز شده، بلکه مورد تأیید قرار گرفته است. البته این تجویز، شرایطی دارد که تحصیل آن‌ها پیش از گام نهادن به این عرصه پر مخاطره لازم شمرده شده است. افزودن بر شرایط عمومی همچون شناخت لغت و اسلوب کلام عربی، اسباب نزول، علوم قرآنی، منطق، بلاغت، سخنان پیشینیان، شرایط ویژه‌ای که در شیوه تعلیمی اهل بیت علیهم‌السلام برای مراجعه و اجتهاد در آیات قرآن ضرورت می‌یابند، به قرار زیر است:

الف) تحصیل شناخت جامع به همه آیات قرآن و توجه به ارتباط معنایی برخی از آیات با برخی دیگر؛

ب) توجه به حضور اهل بیت علیهم‌السلام در کنار قرآن و آگاهی به آنچه آنان در تفسیر آیات ارائه داده‌اند؛

ج) شناخت ظرافت‌های بسیار و ظاهر و باطن آیات، آن گونه که اهل بیت علیهم‌السلام مؤمنان را بدان توجه داده‌اند؛

بمراجعه به آموزه‌های اهل بیت علیهم‌السلام در تفسیر برخی از آیات قرآن، اهمیت این شرایط

در نگاه اهل بیت علیهم السلام در زمینه و اجتهاد در آیات قرآن به روشنی آشکار می‌شود. تبیین حکم شکسته بودن نماز مسافر با استناد به آیات قرآن از سوی امام باقر علیه السلام (صدوق، ۱۴۱۴: ج ۱، ص ۴۳۴ و ۴۳۵)، بیان حکم قطع ید سارق با استناد به آیاتی از قرآن در حدیث امام جواد علیه السلام (حر عاملی، ۱۳۶۷: ج ۱۸، ص ۴۹۰)، تبیین مفاهیم بلند برخی از آیات قرآن از سوی امام باقر علیه السلام در گفت‌وگو با قتاده ابن دعامه (مجلسی، ۱۴۰۳: ج ۲۴، ص ۲۳۷ و ۲۳۸) نمونه‌هایی از تفسیر و اجتهاد روش‌مند در قرآن است که روش تعلیمی ویژه‌ای را پیش روی اندیشمندان قرآن پژوه می‌گذارد.

بی‌توجهی به عترت پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم و روشی که آنان در تفسیر آیات قرآن پیش روی مؤمنان نهاده‌اند، سبب زایش و رشد استنباط‌های بی‌ضابطه و پراکنده و نیز ظهور مذهب‌ها و فرقه‌های گوناگون در تاریخ اسلام شده است. شکل‌گیری خوارج، باطنیه، مرجئه، صوفیه و ده‌ها فرقه دیگر در میان امت اسلامی، معلول همین بی‌توجهی است. امام علی علیه السلام آن‌گاه که ابن عباس را به سوی خوارج فرستاد تا با آنان مذاکره کند، با توجه به اجتهادپذیری قرآن از یکسو و اجتهاد غیر روش‌مند خوارج در آن از سوی دیگر، خطاب به ابن عباس چنین فرمود:

لَا تُخَاصِمُهُم بِالْقُرْآنِ فَإِنَّ الْقُرْآنَ حَمَلٌ ذُو وَجْهِ (نهج البلاغه، نامه ۷۷)

با آنان با قرآن احتجاج نکن؛ زیرا قرآن به وجوه گوناگون تفسیر پذیر است.

پیامبر گرامی صلی الله علیه و آله و سلم در زمان حیات، نگرانی جدی خویش را از پیدایش اجتهادهای بی‌ضابطه در مراجعه به آیات قرآن این گونه بیان کرده است:

أَكْثَرُ مَا أَخَافُ عَلَى أُمَّتِي مِنْ بَعْدِي رَجُلٌ يَنَاولُ الْقُرْآنَ يَضَعُهُ عَلَى غَيْرِ مَوَاضِعِهِ. (مجلسی، ۱۴۰۳: ج ۸۹، ص ۱۱۲)

بیشترین نگرانی‌ام بر اتم پس از خود از کسانی است که قرآن را در دست گیرند و آن را نا بجا تفسیر کنند.

توجه دادن مؤمنان به وجود ظرافت‌ها در قرآن

نقش دیگری که اهل بیت علیهم السلام در کنار قرآن ایفا کردند، توجه دادن به ظرافت‌ها و ویژگی‌های بسیاری است که آیات قرآن را از متن‌های دیگر متمایز ساخته‌اند. اهل بیت علیهم السلام در یادآوری این ویژگی‌ها - چه آن‌گاه که خود به تفسیر پرداخته‌اند و چه آن‌گاه که یباد آور عظمت وحی الاهی شده‌اند - از بیان هیچ نکته‌ای دریغ نورزیده‌اند. کلام ذیل از امام علی علیه السلام در این زمینه گویاست:

کتابُ رَبِّكُمْ فَبِكُمْ، مُبَيَّنًّا حَلَالَهُ وَ حَرَامَهُ وَ فَرَائِضَهُ وَ فَضَائِلَهُ وَ نَاسِخَهُ وَ مَنْسُوخَهُ وَ رُخْصَتَهُ وَ

عزائمَه و خاصَه و عامَه و عبرَه و امثاله و مُرسله و محدوده و محكمه و متشابهه، مفسراً مجمله و مَبِيناً غوامضَه بين ماخوذ ميثاقُ علمه و مُوسَع على العباد في جهله و بين مُثبت في الكتاب فرضه و معلوم في السنَّة نسخُه و واجب في السنَّة اخذُه و مُرَخَّص في الكتاب تركُه و بين واجب بوقته و زائل في مستقبله و مابين محارمه من كبير او وعد نيرانه، او صغير ارضد له غفرانه و بين مَقْبُول في ادناه مُوسَع في اقصاه. (نهج البلاغه، خطبه ۱)

کتاب پروردگارتان میان شماست که بیان کننده حلال و حرام، واجب و مستحب، ناسخ و منسوخ، مباح و ممنوع، خاص و عام، پندها و مثلها، مطلق و مقید و محکم و متشابه است. عبارت مجمل خود را تفسیر و نکات پیچیده خود را آشکار می‌سازد. از واجباتی که آگاهی بر آنها را از بندگان ميثاق گرفت و آنچه نا آگاهی به آنها را مجاز شمرد. بخشی از احکام دین در قرآن واجب شمرده شده است که ناسخ آن در سنت پیامبر ﷺ آمده و بعضی از آن در سنت پیامبر ﷺ واجب شده که در کتاب خدا ترک آن مجاز شمرده شده است. بعضی از واجبات موقتی بوده‌اند و در آینده و جوب آنها برداشته شد. محرمات الهی از هم تفکیک شده‌اند. برخی کبیره‌اند که بر آنها وعده آتش داده و برخی صغیره‌اند که بر آنها وعده بخشش داده است. برخی از اعمال که اندکشان مقبول و در انجام دادن بیشتر آن آزادند.

افزون بر این، اهل بیت علیهم السلام همواره مؤمنان ژرف اندیش را به بطن آیات و لایه‌های گوناگون معانی موجود در ورای ظاهر آیات توجه داده‌اند. گرچه پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله برای نخستین بار مسلمانان را به ذوبطون بودن آیات قرآن توجه داده است؛ ولی آنچه اهل بیت آن حضرت در تفسیر این حقیقت انجام داده‌اند، بسیار چشم‌گیر و راه‌گشاست. (مجلسی، ۱۴۰۳ق: ج ۸۹)

آگاه ساختن مؤمنان به ذوبطون بودن آیات قرآن سبب می‌شود اول اینکه مفسر قرآن: در دام جمود بر ظاهر آیات و سطحی نگری گرفتار نیاید؛ دوم اینکه: به تلاش پی گیر و روش‌مند برای رسیدن به پاسخ‌های مناسب وحی به نیازهای گوناگون معرفتی و معیشتی آدمیان درگذر زمان بپردازد.

با توجه به این مهم، راه برای تدبیر پیوسته در آیات قرآن و به جریان درآوردن وحی آسمانی در زندگی فردی و جمعی آدمیان در عصر پس از حضور پیامبر صلی الله علیه و آله هموار می‌گردد و هیچ عصری و نسلی از موهبت وحی بی‌بهره نمی‌ماند.

اهل بیت علیهم السلام با ایفای این نقش، افزون بر آنکه راه را بر هرج و مرج و در پیش گرفتن روش‌های بی مبنا در تفسیر قرآن بسته‌اند و فهم قرآن را کاری بس ظریف و روش‌مند معرفی کرده‌اند، دست‌یابی به آموزه‌های بلند قرآن را برای همه عصرها و نسل‌ها با کمک اجتهاد روش‌مند در ظاهر و بطن آیات مجاز شمرده‌اند و عالمان را بدان تشویق کرده‌اند.

تلاش برای حفظ قرآن از تحریف

نخستین کسی که پس از رحلت پیامبر ﷺ و با وصیت آن حضرت به گرد آوری قرآن همت گماشت، وصی ایشان، علی ابن ابیطالب علیه السلام بود. (سیوطی، بی تا: ج ۱، ص ۷۷؛ مجلسی، ۱۴۰۳ق: ج ۹، ص ۴۰ - ۷۷)

گرچه این ابتکار ارزشمند در آغاز مورد توجه جامعه اسلامی قرار نگرفت، ولی سبب شد تا طرح گرد آوری قرآن و حفظ آن از رویدادهای روزگار، به عنوان یک تفکر اصیل و ضروری به سرعت در میان مسلمانان رواج یابد (معرفت، ۱۴۱۷ق: ج ۲، ص ۲۴۹). به گونه‌ای که امت اسلامی در نخستین سال‌های پس از رحلت پیامبر ﷺ شاهد تلاش همه جانبه برای تدوین قرآن در قالب کتاب واحد بوده است. در عصر خلیفه سوم که اختلاف قرائت‌ها زمینه پراکندگی‌ها و اختلاف نظرهای امت اسلامی را در قرآن فراهم می‌ساخت، مسئله یگانگی مصحف‌ها به عنوان یک ضرورت انکار ناپذیر در میان مسلمانان ظهور یافت. در این برهه تاریخی امام علی علیه السلام با تأیید این ضرورت بر انجام آن تأکید ورزید و بدین وسیله، راه را بر هرگونه اختلاف و چند دستگی در امر قرآن بست (سیوطی، همان: ج ۱، ص ۵۹). علی علیه السلام در عصر خلافت خویش نیز مسلمانان را بر التزام به قرائت مرسوم بر اساس آنچه در عصر خلیفه سوم رواج یافته بود تشویق کرد و آنان را از هرگونه اصلاح حتی در اشتباه‌های نگارشی بر حذر می‌داشت تا بدین وسیله راه را بر هرگونه تحریف ببندد (معرفت، همان: ج ۱، ص ۲۸۹). بنا به برخی روایت‌ها آن گاه که شخصی نزد امام علیه السلام آیه شریفه «و طَلَحَ مَنْضُودٌ» (واقعه (۵۶): ۲۹) را قرائت کرد، امام علیه السلام به آرامی فرمود: «طَلَحَ چیست؟ طَلَحَ درست است؛ مانند سخن خداوند «وَزُرُوعٌ وَنَخْلٌ طَلَعَهَا هَضِيمٌ» (شعراء (۲۶): ۱۴۸) آنان که سخن امام را شنیده بودند از حضرت پرسیدند: آیا «طَلَحَ» را به «طَلَع» تغییر نمی‌دهید؟ امام علیه السلام با شدت این درخواست را مردود دانست و فرمود:

أَنَّ الْقُرْآنَ لَا يَهَاجُ الْيَوْمَ وَلَا يَحْرُكُ؛ (طبرسی، همان: ج ۹، ص ۳۳۰)

قرآن هرگز در این عصر تغییر نخواهد کرد.

امامان معصوم علیهم السلام پس از آن حضرت نیز همواره بر همین روال مشی کردند و هرگز اجازه ندادند آیات قرآن از آنچه در عصر پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم و سال‌های نخست پس از رحلت آن حضرت در جامعه اسلامی رواج یافته بود، تغییر یابد. بنا به تصریح برخی روایت‌ها، وقتی شخصی نزد امام صادق علیه السلام برخی از حروف قرآن را به صورتی غیر متعارف قرائت کرد، امام علیه السلام با شدت او را باز داشت و فرمود:

هرگز این گونه قرآن را قرائت نکن. قرآن را آن گونه که مردم می‌خوانند قرائت کن. (حر عاملی، همان: ج ۴، ص ۸۲۱)

امام صادق علیه السلام در جای دیگر با تأکید بر قرائت مشهور، می‌گوید:
اقرأوا كما يقرأ الناس. (همان) امام باقر علیه السلام نیز بر رد مشروعیت هرگونه اختلاف در قرائت قرآن، چنین می‌فرماید:

القرآن واحدٌ نزل من عند واحدٍ ولكن الاختلاف يجئ من قبل الرواة. (عسکری، ۱۴۲۴ق: ج ۲، ص ۲۶۶)
تأکید اهل بیت علیهم السلام بر تعلیم و تعلم، کتابت، حفظ، تلاوت و قرائت قرآن و استماع قرآن، نگاه در مصحف، تفسیر قرآن و تدبیر در آیات آن و نگهداری قرآن در خانه و حفظ کرامت حاملان و حافظان قرآن و پرهیز از جدل در آیات آن (حر عاملی، همان: ج ۴، ابواب قرائة القرآن) در نواتر و استمرار حضور چشم گیر قرآن در میان مسلمانان و مصون ماندن آن از هرگونه تحریف بسیار اثر گذار بوده است.

اهتمام ویژه اهل بیت علیهم السلام به امر قرآن و تلاش‌های پی‌گیر آنان برای حفظ آن ودیعه آسمانی از هرگونه تحریف و تغییر، سبب گردید که اصحاب و شاگردان اهل بیت علیهم السلام نیز در این مسیر از هیچ تلاشی دریغ نوزند. از رهگذر همین اهتمام بی دریغ بود که در نیمه دوم سده اول هجری، علامت گذاری حروف و کلمات قرآن انجام یافت (حجتی، ۱۳۸۴: ص ۶۵) و بدین وسیله راه بر هرگونه تغییر سهوی یا عمدی در کلام الاهی بسته شد.

در حوزه قرائت نیز شاگردان مکتب اهل بیت علیهم السلام همواره سرآمد همگان خود بوده‌اند. اصول، قواعد و فنون قرائت را آنان ابداع، تدوین و منتشر کردند. بسیاری از قاریان صاحب مکتب که قرائت قرآن به نام آنان شناخته می‌شود، از اصحاب و موالیان اهل بیت علیهم السلام بوده‌اند و در مکتب آنان، درس آموخته‌اند. (معرفت، همان: ج ۲، ص ۲۴۹) قرائتی که از قرن دوم هجری در میان مسلمانان رواج یافت و در عصر حاضر به عنوان یگانه قرائت معتبر قرآن در جهان شناخته می‌شود، "قرائت عاصم به روایت حفص" است. حفص از اصحاب امام صادق علیه السلام بوده است که قرآن را از استادش عاصم که از بزرگان شیعه در کوفه به شمار می‌آمد، فراگرفت. او نیز از ابوعبد الرحمان سلمی از خواص اصحاب و شاگردان امیرالمؤمنین علیه السلام قرآن را فراگرفته بود. (همان: ص ۲۵۰) بدین‌سان، قرائت معتبر و متواتر قرآن کریم از نظر سند، به امام علی علیه السلام می‌رسد که وی نیز این قرائت را از رسول گرامی اسلام صلی الله علیه و آله و سلم فراگرفته بود.

استمرار قرائت قرآن بر اساس قرائت پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم و رسمیت یافتن آن در میان امت اسلامی و پس از آن در همه جهان سبب می‌شود که راه بر هرگونه تغییر و تحریف عمدی و سهوی در کلام خداوند بسته شود. نقش این امر مهم را در جاودانگی قرآن نمی‌توان نادیده انگاشت.

نتیجه گیری

موارد یاد شده روشن‌ترین ره آوردهای پیوند قرآن و اهلیت علیه السلام است که نقش آن در مانایی و حیات قرآن در عصر پس از پیامبر صلی الله علیه و آله برهیچ اندیشمند با انصافی پوشیده نیست.

پیوند ناگسستنی اهل بیت علیهم السلام با قرآن، افزون بر آنکه سبب حفظ ظاهری این ودیعه آسمانی از هر گونه تحریف شده، باب معرفت آدمیان به آموزه‌های ناب و حیانی را نیز در همه دوره‌های تاریخ باز نگه داشته است. به رغم تلاش‌های بسیار دشمنان برای تحریف قرآن و نیز بروز آرای مختلف و پیدایش مذهب‌ها و فرقه‌های گوناگون در میان مسلمانان، در پرتو این پیوند مبارک جهانیان هم چنان شاهد در امان ماندن نص قرآن از هر گونه تحریف هستند.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

منابع و مأخذ

۱. قرآن کریم
۲. ابن منظور، لسان العرب، ۱۹۹۶م، بیروت، دار صادر.
۳. ابوزهره، محمدابن تیمیه، بی تا، حیاته و عصره، آرائه و فقهه، قاهره، دارالفکر العربی.
۴. ابی السعود، محمدبن محمد، ۱۴۱۹ق/۱۹۹۹م، تفسیرابی السعود، بیروت، دارالکتب العلمیه.
۵. ارثر چفری، ۱۹۵۴م، مقدمتان فی علوم القرآن، مصر، مکتبه الخانجی.
۶. امین عاملی، سید محسن، ۱۴۰۰ق، ۱۹۸۰م، اعیان الشیعه، بیروت، دارالتعارف للمطبوعات.
۷. بروجردی، حسین، ۱۳۹۹ق، جامع احادیث الشیعه، قم، المطبعة العلمیه.
۸. بلاغی، محمدجواد، ۱۳۷۸، آلاء الرحمن فی تفسیرالقرآن، قم، مؤسسه البعثه.
۹. حجتی، محمدباقر، ۱۳۸۴، تاریخ قرآن کریم، تهران، دفتر فرهنگ اسلامی، چاپ ۲۱.
۱۰. حرعاملی، محمدبن حسن، ۱۳۶۷، وسائل الشیعه، تهران، المکتبه الاسلامیه.
۱۱. راغب اصفهانی، ۱۹۹۶م، مفردات الفاظ القرآن، بیروت، ذوی القربی، ۱۴۱۶ق.
۱۲. سیوطی، جلال الدین، بی تا، الأتقان فی علوم القرآن، بیروت، دارالمعرفه.
۱۳. سیوطی، جلال الدین، ۲۰۰۱م، الدر المنثور، بیروت، دار احیاء التراث العربی، ۱۴۲۱ق.
۱۴. الشریف الرضی، محمدبن حسین، ۱۳۸۳، نهج البلاغه، محمد دشتی، قم، مؤسسه فرهنگي تحقیقاتی امیرالمؤمنین، سوم.
۱۵. شهرستانی، محمدبن عبدالکریم، ۱۳۶۸، مفاتیح الأسرار و مصابیح الأبرار، تهران، نشر نسخ خطی.
۱۶. صدوق، محمدبن علی، بی تا، عیون اخبار الرضا علیه السلام، تهران، انتشارات جهان.
۱۷. _____، ۱۳۷۲، معانی الأخبار، عبدالعلی محمد شاهرودی، تهران، دارالکتب الاسلامیه.
۱۸. _____، ۱۴۱۴ق، من لایحضره الفقیه، قم، دفتر انتشارات اسلامی.
۱۹. _____، ۱۳۸۰، علل الشرایع، تحقیق: محمدجواد ذهنی، قم، انتشارات مؤمنین.
۲۰. صفارقمی، محمدبن فروخ، ۱۳۷۴، بصائر الدرجات الکبری، تهران، منشورات اعلمی، چاپ ۲.
۲۱. طباطبایی، محمدحسین، ۱۴۱۴ق، المیزان فی تفسیر القرآن، قم، دفتر انتشارات اسلامی، چاپ ۴.

٢٢. طبرسى ، فضل ابن حسن، بى تا، مجمع البيان، بيروت، دارالمعرفة.
٢٣. طوسى، محمدبن حسن، ١٩٨٧م، التبيان فى تفسيرالقرآن، نجف، المطبعة العلمية، ١٣٧٦ق.
٢٤. عبد الباقي، محمد فؤاد، ١٣٦٤ق، المعجم المفهرس لالفاظ القرآن الكريم، قاهره، دارالكتب المصرية.
٢٥. عسكرى، سيد مرتضى، ١٤٢٤ق / ٢٠٠٣م، القرآن الكريم و روايات المدرستين، قم، كلية اصول الدين، ٢.
٢٦. عياشى، محمدبن مسعود، بى تا، تفسيرالعياشى، تهران، المكتبة العلمية الإسلامية.
٢٧. فخر رازى، محمدبن عمر، ١٤٢٠ق / ١٩٩٩م، مفاتيح الغيب، بيروت داراحياء التراث العربى.
٢٨. الفراهيدى، خليل بن احمد، ١٤٢٥ق، كتاب العين، تحقيق: مهدى المخزومى و ابراهيم السامرايى، تهران، اسوه.
٢٩. فيروزآبادى، مجدالدين محمدبن يعقوب، بى تا، القاموس المحيط، بيروت، دارالجيل.
٣٠. كلينى، محمدبن يعقوب، بى تا، اصول كافي، تهران، انتشارات علمية اسلامية.
٣١. مجلسى، محمدباقر، ١٤٠٣ق، بحار الأنوار، بيروت، دار احياء التراث العربى.
٣٢. محمدى رى شهرى، محمد، ١٤٢١ق، موسوعة الامام على عليه السلام، قم، دارالحديث.
٣٣. معرفت، محمدهادى، ١٤١٧ق، التمهيد فى علوم القرآن، قم، دفتر انتشارات اسلامى.
٣٤. هيشمى، احمدبن حجر، بى تا، الصواعق المحرقة، مصر، مكتبة القاهرة.